

ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΗΣ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗΣ ΣΤΟΝ ΟΜΗΡΟ

«Τα δὲ ἀπαγγελτικά ἐξ ἀνάγκης δις καὶ τρίς ἀναπολείται ταῖς αἰαῖς λέξεσι».

(Σχολ. Ὅμ. Α στὸ Β 60)

Ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊοὺς κριτικοὺς καὶ αισθητικούς, ποὺ ἀπὸ τὸν 16ο ὡς τὸν 18ο αἰῶνα ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Ὅμηρο, γιὰ νὰ τοῦ κάνουν τὴ χάρη νὰ τοῦ παραχωρήσουν τὴ δεύτερη θέση, ὕστερα ἀπὸ τὸ Βιργίλιο, ἂν ὄχι καὶ τὴν τρίτη, ὕστερα καὶ ἀπὸ τὸν Τορκουάτο Τάσσο, κανένας δὲν παραλείπει μέσα στὶς ἄλλες ὑποθετικὲς ἀτεχνίες τοῦ Ἑλληνα ἐπικοῦ ν' ἀναφέρῃ καὶ τὸ συχνὸ ξαναγύρισμα τῶν ἴδιων ἀπαράλλαχτα στίχων. Τοὺς ἐνοχλεῖ ὅτι ὁ Ὅμηρος, ὅταν περιγράφῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα—ἀνατολὴ, βασιλεῖμα τοῦ ἡλίου, τρικυμία κτλ.—ἢ καὶ τὶς τυπικὲς ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων—ἐτοιμασία θυσίας, φαγητοῦ, ταξιδιοῦ, ὀπλισμοῦ κ.κ.—χρησιμοποιεῖ τὶς ἴδιες κάθε φορὰ στερεότυπες ἐκφράσεις. Ἀκόμα ὅτι, ἂν ἓνας κήρυκας λ.χ. πάρῃ ἐντολὴ νὰ μεταδώσῃ μιὰν εἴδηση ἢ μιὰ πρόταση ἢ μιὰ προσταγή, θὰ τὴ μεταδώσῃ λίγο πιὸ κάτω χωρὶς ν' ἀλλάξῃ τὴ διατύπωση.

Πόσο ἀνιάρῳ ν' ἀκούς κάθε τόσο τὰ ἴδια λόγια, κάποτε μάλιστα καὶ τρεῖς φορές! Δὲν εἶχαν ἄδικο οἱ παλιοὶ Ἑλληνας γραμματικοί, ποὺ τοὺς στίχους αὐτοὺς τοὺς χαραχτήριζαν ἐντελεῖς, περισσοὺς καὶ τὰ παρόμοια. Ἀντίθετα ὁ Βιργίλιος, ὅπως ἀποφεύγει τὶς ἄλλες ἀδεξιότητες τοῦ Ὁμήρου—τὴν κατάχρησιν τῶν κοσμητικῶν ἐπιθέτων, τὶς παρεκβάσεις, τὶς ἀπίθανες ψιλοκουθέντες τῶν ἀντίμαχων πάνω στὴ βράση τῆς μάχης κλπ.—ἔτσι ἀποφεύγει καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἴδιων στίχων καὶ περικοπῶν. Τοῦ φτάνει λ.χ. νὰ πῆ πῶς ὁ κήρυκας μεταβίβασε τὴν ἐντολὴ, χωρὶς νὰ μᾶς βάζῃ νὰ τὴν ἀκοῦμε γιὰ δεύτερη φορὰ¹.

Σήμερα, ὕστερα ἀπὸ τριῶν αἰῶνων φιλολογικὴ ἔρευνα καὶ κριτικὴ, ἡ κρίση μας ἔχει ξελαγαρίσει, καὶ δὲ βρίσκεται κανένας ποὺ νὰ προτιμᾷ τὸ Βιργίλιο ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, χωρὶς φυσικὰ αὐτὸ νὰ σημαίνει πῶς παραγνωρίζουμε καὶ τοῦ ρωμαίου ἐπικοῦ τὴ μεγάλη ἀξία. Ὅσο γιὰ τοὺς στίχους ποὺ ξαναγυρίζουν—τοὺς ὑπολόγισαν σὲ 9.253, ἀκριβῶς τὸ ἓνα τρίτο λοιπὸν ἀπὸ τοὺς 27.853 ποὺ περιέχουν συνολικὰ ἡ Ἰλιάδα

¹ Ἴδὲς G. Finsler, Homer in der Neuzeit (1912) 46 κς.

καὶ ἡ Ὀδύσεια—οἱ νεώτεροι ἐρευνητὲς ζήτησαν νὰ τοὺς ἐξηγήσουν κατὰ δύο τρόπους, ἀνάλογα μὲ τὴ στάσι, τους ἀπέναντι στὸ γενικὸ ὁμηρικὸ πρόβλημα.

Γιὰ τοὺς ὑπερκριτικούς φιλολόγους ἀποκλείεται ὁ Ὅμηρος νὰ ἐπαναλαβαίνει τὸν ἑαυτό του: *Homerus non tam pauper fuit ingenio, ut bis diceret idem*¹. Ὅπου λοιπὸν μία περικοπὴ μπορεῖ νὰ λείψῃ σ' ἓνα ἀπὸ τὰ χωρία ποὺ παρουσιάζεται, χωρὶς νὰ κοπῆ ἢ συνέχεια τῆς διήγησης, ἐκεῖ ἡ ἀθέτησις γίνεται χωρὶς δισταγμὸ, μὲ τὴ δικαιολογία πὼς κάποιος ἀδέξιος μεταγενέστερος ραψῶδὸς τὴν πρόσθεσε στὸ κείμενο παίρνοντάς τὴν ἄκριτα ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐνότητα². Παράλληλα οἱ ἀναλυτικοὶ βρῆκαν στοὺς στίχους ποὺ ξαναγυρίζουν αὐτοῦσι οἱ ἓναν ἀπὸ τοὺς μοχλοὺς, γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουν τὴ διάσπασιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ὁ συλλογισμὸς τους εἶναι ἀπλός: ἂν σὲ δύο ἢ σὲ περισσότερα μέρη παρουσιάζονται περικοπὲς ὁμοίαι, ἢ πρωτότυπη δημιουργία τοῦ Ὀμήρου δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ κρύβεται σ' ἓνα μόνο ἀπὸ αὐτά, φυσικὰ ἐκεῖ ποὺ οἱ στίχοι ταιριάζουν πιὸ καλὰ μέσα στὸ σύνολο, ἐνῶ στὰ ἄλλα θὰ ἔχουμε μίμηση, ἢ καλύτερα, ἀντιγραφή· στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἔλη ἢ περικοπὴ ποὺ περιέχει τοὺς ἀντιγραμμένους στίχους ἀποδείχεται πὼς ἀνήκει σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς διασκευαστὲς τῆς πρωταρχικῆς Ἰλιάδας τοῦ Ὀμήρου³.

Στὴν ἀντίληψιν αὐτὴ, ποὺ φαίνεται τόσο λογικὴ στὸ πρῶτο ἄκουσμα, οἱ ἐνωτικοὶ ὁμηριστὲς ἀντιτάζουν μὲ ἀπόλυτο, κατὰ τὴ γνώμην μου, δίκιον τοὺς ἀκόλουθους συλλογισμοὺς: πόσο δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο εἶναι νὰ πιστοποιήσῃ κανεὶς σὲ ποιὸ ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ χωρία οἱ στίχοι ποὺ ξαναγυρίζουν ταιριάζουν περισσότερο, τὸ δείχνει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο ἢ ἀτυμφωνία τῶν συμπερασμάτων τῶν ἴδιων τῶν ἀναλυτικῶν. Ἐπειτα, τίποτε δὲν μπορεῖ ν' ἀποκλείσῃ τὴ δυνατότητα πὼς ἓνας νεώτερος ἐπικός στὸ δικό του μέσα σύνολο τὴ δάνεια περικοπὴ κατόρθωσε

¹ S. A. Naber, *Quaestiones Homericae* (1877) 210.

² Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ J. Van Leeuwen καὶ τοῦ M. B. Mendes da Costa. Τὴ μέθοδον τῆς ἀθέτησιν στὴν περίπτωσιν τῆς ἐπανάληψιν μιᾶς περικοπῆς τὴν εἶχαν ἐφαρμόσει καὶ οἱ ἀλεξανδρινοὶ ὁμηριστὲς, μὲ ἰδιαίτην ἀγάπην ὁ Ζηνόδοτος.

³ Βιβλιογραφία στὸν E. Drerup, *Homerische Poetik I* (1921) 368 κ.ε. καὶ στὸν W. Schmid, *Griech. Literaturgesch.* 1, 1, 144, ὅσοο. 1. Καὶ οἱ ἐντελῶς τελευταῖες ἀναλυτικὲς θεωρίαι ἐξακολουθοῦν νὰ ἐφαρμόζουν τὴν ἴσιν μέθοδον. Ἰδὲς τὴν κριτικὴν τοῦ A. Lesky, *Anzeiger f. Altertumswissenschaft* 4 (1951) 10 καὶ 12 γιὰ τὴ μελέτην τοῦ W. Theiler, *Die Dichter der Ilias*, *Festschrift für E. Tièche* (1947) 125 κ.ε., καὶ τοῦ G. Jachmann, *Homerische Einzellieder*, *Symhola Coloniensia J. Kroll oblata* (1949) 1 κ.ε., καθὼς καὶ τὴ δικήν μου κριτικὴν, *Gnomon* 28 (1956) 401 κ.ε. γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ P. v. d. Mühl, *Kritisches Hypomnema zur Ilias* (1952).

Θωρηξαί εἰ κέλευε κάρη κομόωντας Ἄχαιοὺς
 πανουδίη· νῦν γάρ κεν ἔλοι πόλιν εὐρουάγυιαν
 Τρώων· οὐ γάρ ἔτ' ἀμφὶς Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες
 ἀθάνατοι φράζονται· ἐπέγναμψεν γὰρ ἅπαντας
 15 Ἥρη λισσομένη, Τρώεσσι δὲ κήδε' ἐφήπται.

Τοὺς στίχους αὐτοὺς τοὺς ἐπαναλαβαίνει ὁ Ὀνειρος στὸν κοιμισμένο Ἀγαμέμνονα μὲ μιὰν εἰσαγωγή δική του ἀπὸ πέντε στίχους καὶ μὲ τὴν προσθήκη δύο στίχων στὸ τέλος (23 κέ.):

Εὐδεις, Ἀτρεὺς νιὲ δαΐφρονος Ἴπποδάμοιο·
 οὐ χρὴ παννύχιον εὐδειν βουλευφόρον ἄνδρα,
 25 ὦι λαοὶ τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέμηλε.
 Νῦν δ' ἐμέθεν ξύνες ὄκα· Διὸς δέ τοι ἄγγελός εἰμι,
 ὅς σευ ἄνευθεν ἐὼν μέγα κήδεται ἧδ' ἐλεαίρει.
 Θωρηξαί σε κέλευσε...
 32 ...Τρώεσσι δὲ κήδε' ἐφήπται
 ἐκ Διός. Ἀλλὰ σὺ σῆσιον ἔχε φρεσὶ, μηδέ σε λήθη
 αἰρείτω, εὖτ' ἂν σε μελίφρων ἕπνος ἀνήη.

Ἡ ἐντολὴ τοῦ Δία θὰ ἐπαναληφθῆ λίγο πιὸ κάτω γιὰ τρίτη φορά, συμπληρωμένη μάλιστα μὲ τὶς προσθήκες τοῦ Ὀνειροῦ, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀγαμέμνονα στὴ βουλὴ τῶν γερόντων, ποὺ συνέρχεται τὴν ὥρα ποὺ οἱ Ἀχαιοὶ μαζεύονται γιὰ τὴ γενικὴ συνέλευση (60—70α = 23—33α).

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ Β παρουσιάζει: στὴ σύνθεσή του μεγάλες ἀνωμαλίες, ποὺ εὐνόησαν ἰδιαίτερα τὰ πειράματα τῶν ἀναλυτικῶν: ὁ Ἀγαμέμνονας ξυπνάει ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ὀνειροῦ μὲ τὴν ποίθηση πὼς θὰ πατήσῃ τὴν Τροία τῶρα γρήγορα, καὶ ὁμως γυρεύει πρῶτα νὰ δοκιμάσῃ τὶς διαθέσεις τοῦ στρατοῦ προτείνοντας διάλυση τῆς πολιορκίας τῆς Τροίας καὶ ἄδοξη ἐπιστροφή στὴν Ἑλλάδα! Καὶ δταν πιὸ κάτω, ὕστερα ἀπὸ τὸ σκόρπισμα τοῦ στρατοῦ, ποὺ πῆρε τὴν πρόταση τοῦ ἄρχηγοῦ του στὰ σοβαρά, ὁ Ὀδυσσεὺς κατορθώνει μὲ πολλὴν κόπο νὰ ἡσυχάσῃ τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ νὰ τοὺς ξανακαθίσει στὴ συνέλευση, κανένας ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες ποὺ παίρνουν τὸ λόγο, γιὰ ν' ἀνανεώσουν τὸν πόλεμο, οὔτε ὁ Ὀδυσσεὺς, οὔτε ὁ Νέστορας οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Ἀγαμέμνονας δὲν ἀναφέρεται, ἅς εἶναι καὶ μ' ἓναν ὑπαινιγμό, στὸ διάσταλτο ὄνειρο. Καὶ ὁμως καμιὰ ἄλλη ἐπιχειρηματολογία δὲν μπορούσε νὰ δυναμώσῃ τὸ κουράγιο τῶν Ἑλλήνων, ποὺ πρέπει νὰ εἶχε κλονιστῆ

(α 362 κέ., τ 602 κέ., φ 356 κέ.)· τὸ ἴδιο καὶ ἡ παραμονὴ τοῦ Ὀδυσσεὺς στὸ νησί τῆς Καλυψῶς (δ 556 κέ., ε 13 κέ., ρ 142 κέ.).

ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ἀχιλλέα, ὅσο ἡ πληροφορία πῶς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Δίας ποῦ βεβαίωνε τώρα τὴ νίκη.

Μέσα στὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα ποῦ προσάγουν οἱ ἀναλυτικοί, γιὰ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἐνότητα τοῦ Β¹, εἶναι καὶ ἡ «ἀνυπόφορη» (Lachmann) διπλῆ ἐπανάληψη τῆς ἐντολῆς τοῦ Δία· καλὰ ν' ἀκούσουμε μιὰν ἐντολὴ νὰ ἐπαναλαβαίνεται πιὸ κάτω μὲ τὰ ἴδια λόγια· τρεῖς φορές ἕμως «πάει πολὺ» (Leaf). Ὁ Wilamowitz πιστεύει πῶς τὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ κειμένου τὴ διατήρησε ὁ Ζηνόδοτος, ποῦ ἀντὶ γιὰ τοὺς στ. 60-70 γράφει :

ἤνώγει σε πατήρ ὑπίζυγος αἰθέρι ναίων
 Τρωσὶ μαχέσασθαι προτὶ Ἴλιον ὡς ὁ μὲν εἰπών...

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἀρίσταρχου, ποῦ μένει πιστὸς στὴν παράδοση, ὅτι «ἀναγκαῖον καὶ τοῖς συγκεκλημένοις βουλευταῖς διηγήσασθαι», ὁ Wilamowitz γυρεύει νὰ τὸ ἀποκρέυση μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ πῶς ὁ Ἀγαμέμνωνας δὲν εἶναι κήρυκας, γιὰ νὰ ἐπαναλαβαίνη κατὰ λέξη τὴν ἐντολὴ ποῦ πῆρε¹.

Τὴ δευτέρη ἐπανάληψη μέσα σὲ λίγους στίχους τὴ βρῆκε τώρα τελευταία καὶ ὁ Lämmli βρετὴ γιὰ τὸν ἀκρατὴ καὶ τὴ θεωρεῖ προσθήκη καμωμένη ἀπὸ τὸν ἀδέξιο διασκευαστὴ τῆς ὁμηρικῆς Ἰλιάδας²· μὲ τὸ μαθητὴ του συμφωνεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπόλυτα καὶ ὁ Von der Mühl³.— Οἱ ὑπόλοιποι ἀναλυτικοί, κι' ἂν δὲ μιλοῦν ρητὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐπανάληψης, ὅπως δὴ ποτε, στηριγμένοι στίς οὐσιαστικὲς δυσκολίες ποῦ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, νοθεύουν τὴ βουλή τῶν γερόντων (53—86) ἢ καὶ ὀλόκληρο τὸ Β¹, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχη γι' αὐτοὺς τὸ πρόβλημα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ⁴.

¹ U. v. Wilamowitz - Moellendorff, Die Ilias und Homer (1920) 261 ὅπου. 2.

² F. Lämmli, Ilias B: Meuterei oder Versuchung? Mus. Helvet. 5 (1948) 88.

³ P. von der Mühl, Kritisches Hypomnema zur Ilias (1952) 36 κέ.

⁴ K. Robert, Studien zur Ilias (1901) 218, E. Bethe, Homer 1 (1914) 206 κέ., E. Schwartz, Zur Entstehung der Ilias (1918) 2, P. Causer, Grundfragen der Homerkritik (1921) 664 κέ., W. Theiler, Die Dichter der Ilias, δ.π. 141 κέ. καὶ Nocheinmal die Dichter der Ilias, Festschrift Ida Kapp (1954) 126 κέ.— Μόνο ὁ Jacoby, χωρὶς νὰ ἐκφράζεται ρητὰ γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς διπλῆς ἐντολῆς, τόνισε πῶς ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε δίκιο ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Ἀγαμέμνωνας ἦταν ἀνάγκη ν' ἀνακοινώσῃ τ' ὄνειρό του στὴ βουλή τῶν γερόντων. Ὁ Ζηνόδοτος δὲν εἶχε διαφορετικὴ χειρόγραφη παράδοση μπροστά του, μόνο μετασχηματισμοὺς αὐθαίρετα τὸ ὁμηρικὸ κείμενο, γιὰ νὰ τὸ συμμορφώσῃ στὰ γούστα τῆς δικῆς του ἐποχῆς, ποῦ δὲν ἀνεχόταν τίς πολλὲς ἐπανάληψεις (F. Jacoby,

Τὴν ὀριστικὴ λύση στὸ πρόβλημα ἂν τὸ B¹ εἶναι σύνθεση ἐνιαία ἢ διασκευὴ ὑστερότερη θὰ μᾶς τῆ δῶση ἢ μορφολογικὴ ἀνάλυση τῶν σκηνῶν μὲ διπλὴ ἀναμετάδοση:

Τὴν ἐντολὴ τοῦ Δία τὴ μεταφέρει ὁ Ὀνειρος στὸν Ἀγαμέμνονα μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια. Μόνο οἱ ἀντωνυμίες καὶ τὰ πρόσωπα τῶν ρημάτων διαφέρουν, ἀνάλογα μὲ τὸ ποῖος μιλεῖ καὶ ποῖος ἀκούει κάθε φορά: 11 *ἔ κέλευε* ἠ 28 *σὲ κέλευσε*, 12 *νῦν γάρ κεν ἔλοι* ἠ 29 *νῦν γάρ κεν ἔλοις*. Αὐτὸ ἀλλῶστε γίνεται κανονικὰ στὴ μετάδοση μιᾶς ἐντολῆς¹. Ἄνωμαλία παρουσιάζει μόνο ἡ ἀντιστοιχία 11 *κέλευε* (προσταχτικὴ) καὶ *κέλευσε* 28 (ὄριστ. ἀόριστ.). Κανονικὰ στὸ *κέλευε* τοῦ Δία θὰ ἔπρεπε ν' ἀντιστοιχῆ στὸ λόγο τοῦ Ὀνειροῦ: *ἔφη μοι κελεύειν σε*, ἦ, τὸ πολὺ, (*Ζεὺς*) *κελεύει σε*. Ἡ πρώτη διατύπωση ὡστόσο μὲ τὴν περίφρασή της θ' ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τὸ στ. 28 νὰ μετασηματιστῆ ὀλοκληρωτικὰ καὶ ἔτσι ἡ αὐστηρὴ ἀντιστοιχία του μὲ τὸν στ. 11 θὰ καταστρεφόταν². Ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἐπιθυμία τοῦ ποιητῆ νὰ κρατήσῃ τὴν ἀντιστοιχία θὰ ἐξηγήσουμε καὶ τὴν ἀταίριαστη χρῆση τοῦ ἀόριστου *κέλευσε* ἀντὶ γιὰ τὸν κανονικὸ, ρυθμικὰ ἄβολο ἔμῳς ἐνεστώτα *κελεύει*.— Ἀντίθετα, τὴν τρίτην φορά ἡ ἐντολὴ δίνεται χωρὶς καμιάν ἀπολύτως ἀλλαγὴ· ὁ Ἀγαμέμνονας ἀναφέρει τὰ λόγια τοῦ Ὀνειροῦ σὲ εὐθὺ λόγῳ—κατὰ κάποιον τρόπο, μὲ εἰσαγωγικά. Ἄν περιοριζόταν στὴν προσταγὴ τοῦ Δία καὶ δὲν ἐπαναλάβαινε τοὺς πρώτους στίχους τοῦ Ὀνειροῦ (23—27=60—64), τὸ φυσικότερο ἦταν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ πρῶτο πρόσωπο: *θωπῆξαι με κέλευσε... νῦν γάρ κεν ἔλοιμι*, ἂν καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ *ἔλοις* σὲ *ἔλοιμι* ὄχι μόνο θὰ τὸν ἀνάγκαζε σὲ μεγαλύτερες ἀλλαγές, ἀλλὰ καὶ θὰ τοῦ δημιουργοῦσε ἕναν κακὸν στίχον μὲ τὴν τομὴ στὸν 4^ο τροχαῖο. Ὅπως δὴποτε, μὲ τὸ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ Ἀγαμέμνονας στὴν ἀναμετάδοση τῆς ἐντολῆς τὸν εὐθὺ λόγον, κάθε ἀλλαγὴ ἔγινε περιττή.

Τὸ θέμα ἔχει τὸ ἀκόλουθο σχῆμα: ὁ A δίνει σ' ἕνα μεσολαθητικὸ πρόσωπο B μιὰν ἐντολὴ νὰ τὴ μεταδώσῃ στὸν Γ—ὁ B τὴ μεταφέρει στὸν Γ—ὁ Γ τὴν ἀνακοινώνει σὲ ἄλλα πρόσωπα.

Τὴ στιγμὴ πού ἡ κατὰ λέξη μετάδοση μιᾶς ἐντολῆς εἶναι, ὅπως εἴπαμε, στοιχεῖο τῆς λαϊκῆς ποιήσεως, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ἐξετάσουμε ἂν τὸ σχῆμα τῆς ὀμηρικῆς σκηνῆς μὲ τὴ διπλὴ ἐπανάληψη εἶναι κάτι

Die Einschaltung des Schiffskatalogs in die Ilias, Sitzb. Berl. Ak. 1932, 17, ὅπ. 1).— Γιὰ τίς παρόμοιες ἀθαιρέσεις τοῦ Ζηνοδότου στὴν Ὀδύσεια ἴδὲς τὸ ὄρατο βιβλίον τοῦ *M. van der Valk*, *Textual Criticism of the Odyssey* (1949) 91 κέ.

¹ Πρβ. π.χ. Θ 406 *ἄφρ' εἶδῃ γλαυκῶπις ὄτ' ἂν ὦι πατρὶ μάχῃαι*
ἠ 420 *ἄφρ' εἶδῃς, γλαυκῶπι, ὄτ' ἂν ὦι πατρὶ μάχῃαι*.

² Πρβ. τὴν ἀναγκαστικὴ μεταβολὴ στὸ B 175 (ἠ159).

ποῦ συνηθίζεται καὶ στὰ λαϊκὰ δημιουργήματα ἢ ὄχι· γιατί ἂν δὲ βρισκεται ἐκεῖ, ἢ γνώμη τῶν ἀναλυτικῶν, πῶς κάποιος μεταγενέστερος κατὰστρεψε τὸ κανονικὸ σχῆμα τῆς ἀπλῆς ἐπανάληψης μὲ τὴν προσθήκη τῆς δεύτερης, βρῖσκει μίαν ἀπροσδόκητη γι' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ἐνίσχυση.

Ἄς πάρουμε μίαν ἀπὸ τίς πολλῆς παραλλαγῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ τῆς Λιγένης¹. Στὸ προξενιδὸν ποῦ κάνουν οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ μητροπολιτᾶδες γιὰ τὸν Κωσταντῆ ἢ κόρη ἀποκρίνεται :

- (I) 29 Δὲ θέλω τον, δὲ χρῆζω τον, δὲν καταδέχομαί τον·
 30 δὲ θέλω ἐγὼ τὰ μάτια του φεγγίτες στὸ κατώι·
 δὲ θέλω τὸ κορμάκι του κουισούρι στὴν ἀλλή μου,
 νὰ κουισουλοῦν οἱ κότες μου, νὰ σκίζω τὸ δαδί μου·
 δὲ θέλω τὰ ποδάρι του σιούς σιάβλους μου παλούκια,
 νὰ παλουκῶνουν τ' ἄλογα, νὰ δέουν τὰ μουλάρια·
 35 δὲ θέλω ἐγὼ τὰ χέρια του σκουῖνες στὸν ὄβορό μου·
 δὲ θέλω τον, δὲ χρῆζω τον, δὲν καταδέχομαί τον.

Τὴν ἀπάντησιν αὐτὴ θὰ τὴ μεταφέρουν οἱ προξενιτᾶδες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος κατὰ λέξιν στὸν Κωσταντῆ, φυσικὰ μὲ τὴν ἀναγκαίαν πάλι ἀλλαγὴ τῶν ἀντωνυμιῶν καὶ τῶν προσώπων τῶν ρημάτων :

- 75 δὲ θέλει σε, δὲ χρῆζει σε, δὲν καταδέχεται σε·
 δὲ θέλει αὐτὴ τὰ μάτια σου φεγγίτες στὸ κατώι·
 δὲ θέλει τὸ κορμάκι σου κουισούρι στὴν ἀλλή της κτλ.

Ἄμέσως πρὶ κατὰ ὁ ἴδιος ὁ Κωσταντῆς θὰ τὸ παραπονεθῆ στὴ μάνα του, ἐπαναλαμβάνοντας ὅλους τοὺς στίχους, μὲ τίς ἀναγκαῖες πάλι μεταβολές :

- 57 δὲ θέλει με, δὲ χρῆζει με, δὲν καταδέχεται με·
 δὲ θέλει αὐτὴ τὰ μάτια μου φεγγίτες στὸ κατώι κτλ.

Ἡ ἐπανάληψιν τῆς ἐντολῆς καὶ ἀπὸ τὸν ἐντολοδόχο παρουσιάζεται λοιπὸν νὰ εἶναι θέμα λαϊκόν. Ἡ μόνη διαφορὰ τοῦ τραγουδιοῦ μας μὲ τὴν Ἰλιάδα εἶναι ὅτι στὸ τρίτο μέλος ἢ ἀναμετάδοσιν δὲ γίνεται πρὸς εὐθὺς λόγο. Τὸν τύπον τῆς Ἰλιάδας θὰ μᾶς τὸν δώσῃ μὴ αἰγινίτικη παραλλαγή τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ μὲ τὸν τίτλον «Τοῦ Δούκα ὁ γιὸς καὶ ἡ Λύγερη»², μόνον ποῦ ὁ εὐθὺς λόγος προβάλλει τώρα στὸ δεύτερον, ὄχι στὸ τρίτον μέλος.

(Ἡ ἄρνησιν τῆς κόρης νὰ παντρευθῆ τὸ νέο ποῦ τὴν ἀγαπᾷ ἐκφράζεται στοὺς πρώτους στίχους μὲ τὸ θέμα τοῦ ἀδύνατου) :

¹ Εὐτέρπη 2 (1849) 263 κέ. (=Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα 1 [1870] 343 κέ.)

² Λαογραφία 8 (1921) 81.

- (II) 28 Σὰν ἐρῆθῃ ἡ μάνα μου ἀφ' τῆ γῆ το' ὀ τούρης μου ἀφ' τὸν ᾠ Ἀδη,
 τότες το' εἰοῦνος μένανε γυναίκα θελά πάρη·
 30 ὄντας θὰ βρέξῃ ὁ θεὸς κρασί, νὰ κάνωμε τὸ γάμο,
 τότες το' ἐγὼ εἰσεινονε ἄντρα θὰ τότε πάρω.
 Χρονοδ γκολφάτοι το' ἄν γινη τοαὶ πέση στήν ἀυλή μου,
 δὲν τὸν καταχρειάζομαι, νὰ οτσούψω νὰ τὸ πάρω.

Ἔρχεται ἡ σειρὰ τῶν ἀρχόντων ν' ἀνακοινώσουν στὸν νέο τὸ μήνυμα:

- 37 εἰσεινη ἐξαργίεψε τοαὶ μὲ θυμὸ μᾶς εἶπε:
 38 «Σὰν ἐρῆθῃ ἡ μάνα μου ἀφ' τῆ γῆ το' ὀ τούρης μου ἀφ' τὸν ᾠ Ἀδη...
 45 ...νὰ οτσούψω νὰ τὸ πάρω».

Ὁ γιδὸς ὡστόσο ἔπειτα, δταν μεταδίδη τὸ μήνυμα στὴ μητέρα του, θὰ χρησιμοποίησῃ τὸν πλάγιο λόγο:

- 50 Οἱ πεθαμένοι της γονιοὶ ἄν ἐρῆθουν ἀφ' τὸν ᾠ Ἀδη,
 τότες το' εἰσεινη μένανε ἄντρα θελά μὲ πάρη·
 ὄντες θὰ βρέξῃ ὁ θεὸς κρασί, νὰ κάνωμε τὸ γάμο,
 τότες το' ἐγὼ εἰσεινηνε γυναίκα θελά πάρω.

Ἡ ἀπόδοση τῆς ἐντολῆς σὲ εὐθύ λόγο βρίσκειται καὶ στὴν ἀκόλουθη κυπριώτικη παραλλαγή — τὸ τραγούδι τοῦ Παχουτῆ:¹

(ἡ κόρη):

- (III) 35 ᾠνια ξεράνη ἡ θάλασσα τζαὶ σπείρουι της οιαράιν,
 τζαὶ πᾶν τὰ βασιλόπουλα τζαὶ δῆνουσιδ δεμάδκια.
 τζαὶ πᾶσιν οἱ βασιλισσες σιὸγ γιόμα σιὸχ χωράφι,
 τότε τὸν καταρκάζουμαι σιὸδ δεύτερῆμ μου σκλάβα,
 σιὸδ δεύτερη, σιὸτῃ τρίτευη, σιὸν ἀποριψιμιά μου,
 40 ἀπῶνι τὰ παπούτζια της μὲ τὸ μαρκαριτάριν,
 ἀπῶνι τὰ σκαρπίνια της πάντα μὲ τὸ χρυσάφιν,
 τζαὶ πάλεν ναι, τζαὶ πάλ' ὄι, τζαὶ πάλε οἰμ μού δόξη.

(οἱ ἀποσταλμένοι):

- 47 Μέσα ἡ καρδιά μας ξέρανε, τὰ δόντια μας ἀγιῶσαν,
 τζ' ἡ γλώσσα της ἐμάλλιασεν, ἀπὸν μᾶς εἶπε τόσα:
 49 «ᾠνια ξεράνη ἡ θάλασσα τζαὶ σπείρουι της οιαράιν...
 56 ...τζαὶ πάλε οἰμ μού δόξη.»

Οἱ στίχοι ἐπαναλαμβάνονται κι' ἐδῶ γιὰ δεύτερη φορὰ, πάλι ἀπὸ τὸν νέο, ἔχι ὁμως στὴ μητέρα του παρὰ στὴν ἴδια τὴν κόρη, πού ἀφοῦ

¹ Λαογραφία 2 (1910) 461.

τῆ μάγεψε καὶ τὴν ἔκανε νὰ τὸν ἀγαπήσῃ, τὴν ἀπαρνιέται τώρα μὲ τὴ σειρά του. Ἐδῶ ὠρισμένες ἀλλαγές ἦταν ἀπόλυτα ἀναγκαῖες (98—100 = 35—37, 105=42):

101 *τότε σὲ καταρκάζουμαι σιὸδ δευτερόμ μου σκλάβο,*
σιὸδ δευτερο, σὸτι τρίτιερο, σὸν ἀποριψιμιό μου,
ἀπῶνι τὰ παπούιζια του...

Τὰ νεοελληνικὰ παραδείγματα ποὺ εἶδαμε δείχνουν καθαρά πὼς ὁ ποιητὴς στὴν ἀναμετάδοση τῆς ἐντολῆς εἶναι ἐλεύθερος νὰ διαλέξῃ ἀνάμεσα στὸν εὐθὺ καὶ στὸν πλάγιο λόγο. Στὸν εὐθὺ λόγο εἶναι φυσικὸ νὰ καταφεύγῃ πρὸς πολὺ, ὅταν ἢ μεταστροφή σὲ πλάγιο θὰ τὸν ὑποχρέωνε σὲ σημαντικούς μετασχηματισμούς τῶν στίχων· ἀλλιῶς, ἂν οἱ ὑποχρεωτικὲς μεταβολές στὰ πρόσωπα τῶν ρημάτων καὶ τῶν ἀντωνυμιῶν εὐδοκῶνται χωρὶς ἄλλη δυσκολία, προτιμᾶει τὴν ὑπόταξη (πρδγ. I) ¹.

Τὰ παραδείγματα II καὶ III παρουσιάζουν στὴν πρώτη ἀναμετάδοση λόγο εὐθὺ. Τὸ περίεργο εἶναι πὼς τὸ αἰγινίτικο τραγούδι στὴ δεύτερη ἀναμετάδοση, ἐνῶ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ κατὰ λέξη πάλι τὰ λόγια τῆς κόρης, καταφεύγει στὴν ὑπόταξη, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει ν' ἀνασχηματίσῃ κάπως τοὺς στίχους του (πρβ. τίς διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς στ. 28 καὶ 50, 29 καὶ 51, 31 καὶ 53). Ἀντίθετα στὸ πρδγ. III ὁ εὐθὺς λόγος στὴν ἀνακοίνωση τῶν ἀποσκαλμένων δὲν ἦταν ἀναγκαῖος· ἔφτανε ἢ ἀλλαγὴ τῶν ἀντωνυμιῶν καὶ τῶν ρημάτων σὲ τρεῖς μόνο στίχους:

52 *τότε σὲ καταρκάζεται σιὸδ δευτεροῖ της σκλάβο,*
σὴδ δευτερο, σὴτι τρίτιερο, σὴν ἀποριψιμιά της,
 56 *...τζαί πάλε σὸν τῆς δόξη.*

Μποροῦμε νὰ εἰμαστε βέβαιοι πὼς ἄλλος τραγουδιστὴς ἢ καὶ ὁ ἴδιος σὲ ἄλλη περίσταση θὰ προτιμοῦσε τὸν πλάγιο λόγο, ὅπως καὶ στὸ αἰγινίτικο τραγούδι κάποιος ἄλλος θὰ χρησιμοποιοῦσε καὶ στὴ δεύτερη ἐπανάληψή τὸν εὐθὺ λόγο. Κανόνες αὐτοῖοι δὲν ἰσχύουν στὴν περίπτωση αὐτή.

Ἡ σημασία τῆς πιστοποίησης ὅτι ὁ Ὅμηρος στὸ B¹ ἀκολουθεῖ τὸ λαϊκὸ θέμα τῆς διπλῆς ἐπανάληψης δὲν εἶναι, νομίζω, χωρὶς σημασία· ὄχι μόνο γιατί παρουσιάζει ἕναν ἀκόμα δεσμὸ ἀνάμεσα στὸν παλιὸ μεγάλο ἐπικὸ καὶ στὸ ταπεινὸ τραγούδι τῶν νεώτερων Ἑλλήνων· γιὰ τὸν εἰδικὸ δμηριστὴ ἢ πιστοποίηση αὐτὴ παίρνει ἀκόμη πρὸς μεγάλη ἀξία μὲ τὸ νὰ ἐνώνῃ δλόκληρη τὴν ἀμφισβητούμενη περιοχὴ τοῦ B σὲ μιὰν

¹ Ὅ,τι λέγεται ἐδῶ ἰσχύει γενικὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐπανάληψης.

ἀδιάσπαστην ἐνότητα. Ἡ διπλῆ ἐπανάληψη, ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ὀδηγοῦσε στὴ θεωρία τῆς μεταγενέστερης διασκευῆς τοῦ Β¹, αὐτὴ ἀκριβῶς, μὲ τὸ ν' ἀποδειχτὴ θέμα καθιερωμένο, ἀποδεικνύει τὴν ἴδια στιγμὴ τῆς ἀρχικῆς σκηνῆς τοῦ Β δημιοργημένους ἀπὸ ἕνα ν ποιητὴ καὶ κάτω ἀπὸ ἕνα ἐνιαῖο σχέδιο.

Ἡ διπλῆ ἐπανάληψη μπορεῖ νὰ μᾶς ἀρέσῃ ἢ νὰ μᾶς ἀρέσῃ, ἀδιάφορο! Οἱ σύγχρονοι ἀναλυτικοὶ ἔχουν τὰ γούστα τῶν ἀλεξαντρινοῶν, ἢ ἐπανάληψη τοὺς ἐνοχλεῖ· ἀντίθετα οἱ νεώτεροι Ἑλληνας, ἐξοικειωμένοι μὲ τὸ θέμα ἀπὸ τὰ τραγούδια τους, τὴ χαίρονται. Τώρα εἶναι βέβαιον πὼς καὶ ὁ Ὅμηρος τὴ χαίροταν.

Διπλῆ ἐπανάληψη στὴν περίπτωση ἐντολῆς παρουσιάζεται στὸν Ὅμηρον καὶ μὲ τὸ ἀκόλουθο σχῆμα: ἐντολὴ—μετάδοση τῆς ἐντολῆς σὲ ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο—ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς. Ἰσὲς Ζ (90-93-95 (-97) = (271-274-276(-278) = 308-310¹, Π 454-457 = 669-675 = 679-683 (μὲ σημαντικούς ἀνασχηματισμοὺς στίχων)².—Δύο φορές ἀνακοινώνεται ἡ πρόταση τοῦ Πάρη, νὰ μονομαχήσῃ μὲ τὸ Μενέλαο, σὲ Γ: (Πάρης) 68-75 = (Ἔκτορας σὲ τοὺς Ἑλληνας) 88-94 = (Ἰθάκας σὲ τὸν Πρίαμο) 253-258 (μὲ οὐσιαστικῆς καὶ ἐθῶ διαφορῆς). Οἱ στ. 253-255 ξαναγορρίζουν σὲ λόγῳ τῆς Ἰριθας στὴν Ἑλένη, 136-138.

Καὶ σὰ νεοελληνικὰ βρισκοῦμε μιὰ παραλλαγή τῆς διπλῆς ἐπανάληψης: ἐντολὴ γιὰ ἐνέργεια καὶ γιὰ λόγῳ—ἐκτέλεση τῆς ἐνέργειας καὶ τοῦ λόγου—ἐπανάληψη τοῦ λόγου. Ἔτσι σὲ τραγούδι πάλι τῆς Λιογέννητης ἡ μάγισσα δίνει ἐντολὴ σὲν ἐρωτημένο νέο:

108 Σὺρε ξυρίσου φράγκικα καὶ ντύσου σὰ γυναίκα
καὶ χτύπησε στὴν ἀργυρὴ πόρτα τῆς μαυρομάτας,
καὶ πὲς τ' εἶμαι ἢ ξαθέρωφ σου ἀπὸ τὸν Ἄϊ Δανάτο,
οποῦ πλουμί δὲν ἤξερα κι' ἤρθα πλουμί νὰ μάθω.

¹ Φυσικὰ οἱ ἀναλυτικοὶ ἐπιχειροῦν καὶ ἐθῶ ν' ἀπομακρύνουν τὴν ἀτεχνὴ κατὰ τὴ γνώμη τους ἐπανάληψη: Οἱ στ. 79-228 εἶναι παρεμβολὴ τοῦ ποιητῆ τῆς Ἰλιάδας, ὅχι γνήσιοι τοῦ Ὀμήρου (E. Bethe, Homer 1, 227 κέ.).—Οἱ στ. 90-98 εἶναι δανεισμένοι ἀπὸ τοὺς στ. 271 κέ., ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀθυπόστατο ἀρχικὰ ἐπύλλιο (U. v. Wilamowitz, Die Ilias und Homer 303).—Οἱ στ. 1-118 εἶναι τὸ ἔργο ἐνός συμπληρωτῆ (G. Jachmann, Homerische Einzellieder, δ.π. 6 κέ.). Τὸ ἴδιο καὶ ὁ P. v. d. Mühl, δ.π. 109 κέ.—Τὸ σχῆμα: ἐντολὴ—ἐκτέλεση εἶναι πολὺ συχρὸ καὶ σὰ νεοελληνικὰ τραγούδια. Πρβ. σὲ τραγούδι τῆς Λιογέννητης:

65 «Σὺρε νὰ δῆς τίς μάγισσες, ποὺ ξέρουν ἀπὸ μάγια».
Ἦῃγε νὰ βρῆ εἰς μάγισσες, ποὺ ξέρουν ἀπὸ μάγια.

Πρβ. ἀκρόμα στ. 17 ~ 98, 176 κέ. ~ 178 κέ.

² Καὶ ἐθῶ ὁ Wilamowitz δ.π. νοθεύει ὅλη τὴ συνομιλία τοῦ Δία μὲ τὴν Ἥρα, μέσα σὲ τοὺς ἄλλους λοιπὸν καὶ τοὺς στ. 454-457. Καὶ ὁ Bethe, Homer 1, 317 θεωρεῖ τίς σκηνῆς τοῦ Σαρπηδόνα σὲ Π προσθήκη «τοῦ ποιητῆ τῆς Ἰλιάδας», τὸ ἴδιο καὶ ὁ P. v. d. Mühl, δ.π. 247 κέ. (ἐκεῖ καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία).

(ἢ ἐκτέλεση) :

- 107 *Σουρίστηκε σὰ φράγκικα καὶ ντύθηκε γυναίκεια
καὶ χτύπησε στὴν ἀργυρῆ πόρτα τῆς μαυρομάτας.
— Ποιὸς χτύπησε στὴν ἀργυρῆ πόρτα τῆς μαυρομάτας;
— Ἐγὼ εἶμαι ἡ ξαδέρφη σου ἀπὸ τὸν Ἄι Λονάτο,
ὅπου πλουμί δὲν ἤξερα κι' ἤρθα πλουμί νὰ μάθω.*

(ἢ ἐπανάληψη τῶν λόγων ἀπὸ τὴν κόρη) :

- 112 — *Καλῶς ἦρθε ἡ ξαδέρφη μου ἀπὸ τὸν Ἄι Λονάτο,
ὅπου πλουμί δὲν ἤξερε κι' ἦρθε νὰ τῆς τὸ μάθω.*

Ἡ μελέτη αὐτή, σχεδιασμένη ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, περίμενε τὴν τελικὴ τῆς ἐπεξεργασία, ὅταν πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες ὁ νέος γερμανὸς ὁμηριστὴς Kullmann εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλῃ μιὰ μελέτη του, σημαντικὴ καὶ ἀπὸ γενικότερη ἀποψη. Ἡ ἐργασία αὐτή, ἐφαρμόζοντας τὴ νεοαναλυτικὴ μέθοδο, ἔδειξε πῶς γιὰ τὶς σύσσιαστικὲς ἀνωμαλίαι τῶν πρώτων σκηνῶν τοῦ Β δὲν εὐθύνεται κανένας ἀδέξιος διασκευαστὴς ἢ συμπιλητὴς· εὐθύνεται ὁ ἴδιος ὁ Ὅμηρος, ποὺ δανεῖζεται ἓνα θέμα ἀπὸ τὰ Κύπρια ἔπη, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ ὑποτάξῃ ἕλες τὶς λεπτομέρειες τῆς δανεισμένης καὶ μετασχηματισμένης σκηνῆς στὸ δικό του ποιητικὸ σχέδιο¹.

Ἡ πιὸ ἀμφισβητημένη καὶ πιὸ ἐκτεθειμένη σὰ ἀναλυτικὰ πειράματα περιοχὴ τῆς Ἰλιάδας ἀποδείχτηκε ἔτσι καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ περιεχομένου καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς μορφῆς σύνθεσης ἐνιαία. Νὰ ἐλπίσουμε πῶς αὐτὴ ἡ διπλὴ ἀπόδειξη, παράλληλα, ἀνεξάρτητα καὶ μὲ ἐντελῶς διαφορετικὲς μεθόδους κατορθωμένη, ἔλυσε γιὰ ἕλους τοὺς ἐρευνητὲς μιὰ γιὰ πάντα ἓνα ἐπίμαχο, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἤδη ἀνακινημένο ὁμηρικὸ πρόβλημα :

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

I. Θ. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

¹ W. Kullmann, Die Probe des Achaierheeres in der Ilias, Mus. Helvet. 12 (1955) 253 κέ.